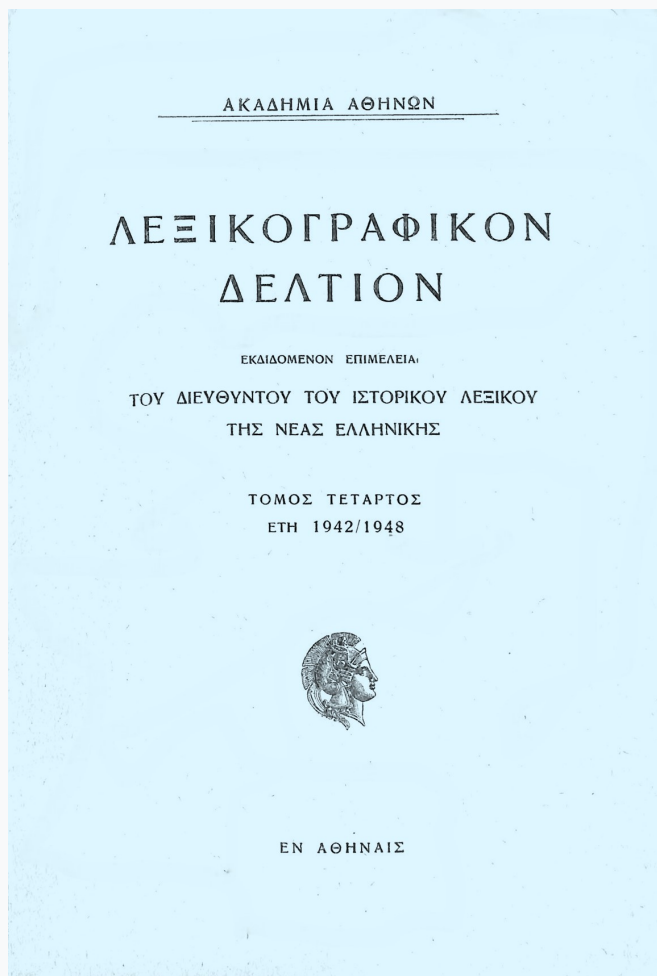

Λεξικογραφικόν Δελτίον

Τόμ. 4 (1948)

Λεξικογραφικόν Δελτίον

Καὶ πάλιν περὶ τοῦ τοπωνυμίου Χαννία

Γεώργιος Κουρμούλης

doi: [10.12681/ld.39465](https://doi.org/10.12681/ld.39465)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΙ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΕΤΗ 1942/1948

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Γ. Ι. Κουρμούλη</i>	Γλῶσσα καὶ Λατρεία	σελ.	5 - 92
<i>Α. Α. Παπαδοπούλου</i>	Φρασεολογικά	»	93 - 128
<i>Κ. Ρωμαίου</i>	Σῦκον-συκοφάντης καὶ παρά- γωγα	»	129 - 136
<i>Γ. Ι. Κουρμούλη</i>	Καὶ πάλιν περὶ τοῦ τοπωνυ- μίου Χαννία	»	137 - 148
<i>Σ. Μάνεση</i>	Ἡ κατάληξις - ἴδι ὡς περιλη- πτικὴ ἐν τοπωνυμίοις .. .	»	149 - 153
<i>Γλωσσικὴ Ἑταιρεία</i>	Προκήρυξις διαγωνισμοῦ .. .	»	154
<i>Δ. Β. Βαγιακάκου</i>	Συμβολὴ εἰς τὴν γλωσσικὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἐτῶν 1939 - 1947.	»	155 - 176

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ ¹

Ἐν	σελ.	129	ἀντὶ	στάχεως	γραπτέον	στάχυος
»	»	151	»	εὔρηκα	»	εὔρημα
»	»	»	»	πικνίδιν	»	πικνίδιν
»	»	152	»	<i>Emil</i>	»	<i>Émile</i>
»	»	»	»	ᾠολῶν	»	ᾠολῶν
»	»	»	»	γάλα	»	ὡς γάλα
»	»	153	»	λόγων	»	λύγων
»	»	»	»	Καλαμίδι	»	Καλαμίδι
»	»	165	στήλη β'	στίχ. 6	ἀντὶ 1939	γραπτέον 1943
»	»	»	»	» 8	» 1946	» 1944
»	»	173	(στήλη α'	στίχ. 5)	ἀντὶ	Αὐτόθι γραπτέον Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν.

¹ Ἴδὲ καὶ τὰ ἐν σ. 92 διορθωτέα.

ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΥ ΧΑΝΝΙΑ

Πρὸ δωδεκαετίας ἐνεφάνισα τὴν ἐναίσιμον διατριβὴν μου « *Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως Χαννία* » (Ἀθῆναι 1937), ἐν ἣ ὑπεστήριξα ὅτι τὸ ὄνομα τῆς πρωτεύουσας τῆς Κρήτης προέρχεται ἐκ τοῦ πληθ. *χαννία* τὰ, τοῦ προσηγορικοῦ *χαννίον*, ὑποκοριστικοῦ τοῦ οὐσ. *χάννος*. Ἡ δημοσίευσις ταύτης ἐδημιούργησε ζωηρὰν συζήτησιν περὶ τὸ θέμα, ἣτις ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον ἔτι. Ἐπαινετικὰς βιβλιοκρισίας ἐδημοσίευσαν ὁ καθηγητὴς *Α. Χατζῆς* ἐν Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 1 (1938) σ. 556 κέξ., ὁ καθηγητὴς *F. Dölger* ἐν *Byz. Zeitschr.* 38 (1938) σ. 216, ὁ καθηγητὴς *G. Soyter* ἐν *Phil. Wochenschr.* 58 (1938) 790 κέξ., ὁ φίλος συνάδελφος *Γ. Σπυριδάκης* ἐν Ἐπετ. Καλλιτεχνῶν - Λογοτεχνῶν Χαννίων 1 (1937) σ. 84 κέξ. καὶ ἄλλοι πολλοί, οἵτινες διὰ σημειωμάτων, ἄρθρων, χρονογραφημάτων κλπ. ἐν περιοδικοῖς καὶ ἑφημερίσιν ἐπήνεσαν τὴν ἐργασίαν μου. Πολλοὶ ὅμως εἶναι καὶ ὅσοι ἔγραψαν ἐναντίον τῶν συμπερασμάτων τῆς ἀνωτέρω μελέτης μου. Ἐκ τούτων ὁ *Γ. Σήφακας* ἐν τῇ πραγματείᾳ « *Παραχώρησις ὑπὸ τῆς Ἐνετικῆς Συγκλήτου τοῦ διαμερίσματος τῶν Χαννίων ὡς φεούδου εἰς Ἐνετοὺς εὐγενεῖς ἐν ἔτει 1252* », Ἀθῆναι 1940 σ. 83 κέξ. καὶ ἐν Κρητικοῖς Χρονικοῖς 2 (1948) σ. 179 κέξ., ὁ *Σ. Φίλιππας* ἐν τῇ πραγματείᾳ « *Τὰ Χαννία ἐνὸς φιλολόγου* » (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδ. « Γενικὴ Βιβλιοθήκη »), Ἀθῆναι 1937 καὶ ὁ *Ν. Τωμαδάκης* ἐν Ἀθηνᾶ 48 (1938) σ. 91 κέξ. ἔγραψαν ἐναντίον τῆς διατριβῆς μου, ὑποστηρίζοντες παλαιότερον διατυπωθεῖσας γνώμας αὐτῶν περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Χαννία, ἃς ἐγὼ εἶχον ἀπορρίψει ἐν τῇ συζητήσει τῶν πρὸ ἐμοῦ προταθεισῶν ἐτυμολογιῶν τοῦ τοπωνυμίου (ἰδ. τῆς μελέτης μου σ. 12 - 18, 21 - 23, 26 καὶ 27). Νέας ὅλως ἐτυμολογίας προέτειναν ὁ *Κ. Α. Π. Ρωμαῖος* ἐν Ἀθηνᾶ 51 (1941/46) σ. 95 κέξ. καὶ ὁ *Ν. Πλάτων* ἐν Ἐπετ. Κρητ. Σπουδῶν 3 (1940) σ. 227 κέξ. καὶ Κρητικοῖς Χρονικοῖς 1 (1947) σ. 248 κέξ., τούτῳ δὲ συνετάχθη καὶ ὁ *Σ. Καρλωμένος* αὐτόθι 2 (1948) σ. 181 κέξ.

*
* *

Ἐκ τῆς προκληθείσης ταύτης συζητήσεως προωθήθη ἱκανῶς ἡ ἱστορικὴ περὶ τὸ τοπωνύμιον ἔρευνα. Ἀλλὰ μόνον ἡ ἱστορικὴ, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ γλωσσικὴ. Οἱ φίλοι *Γ. Σήφακας*, *Σ. Φίλιππας* καὶ *Ν. Τωμαδάκης* ὑπερασπίζουσιν, ὡς εἶπον,

παλαιότερας γνώμας περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως *Χαννία*. Ἐκ τούτων ὁ Σ. Φίλιππας παρατήρησε πολλὰ περὶ τῆς προελληνικῆς ὀνοματολογίας, ὁ δὲ Γ. Σήφακας εὗρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δημοσιεύσῃ ἄξιον πολλῶν ἐπαίνων βιβλίον περὶ τοῦ διαμερίσματος τῶν Χαννίων ὡς Ἑνετικοῦ φεούδου. Σχετικῶς πρὸς τὸ ἐπίμαχον σημεῖον οὐδὲν περισσότερον τῶν ὄσων ὑπεστήριξα ἐν τῇ ἐναισίμῳ διατριβῇ μου ἀφορῶν εἰς τοὺς δύο τούτους ἔχω νὰ εἶπω. Ἀτυχῶς ἡ διαφωνία ἡμῶν περὶ τοῦ ὀνόματος *Χαννία* εἶναι ριζική, ἢ δ' ἀκολουθουμένη ὑπ' ἐμοῦ μέθοδος ἐρεύνης ἐπιβάλλει νὰ ἀποκρούσω τὰ ὑπ' αὐτῶν δεδιδραγμένα ὡς ἀντίθετα πρὸς τὰ διδάγματα τῆς ἐπιστήμης, ἣν θεραπεύω.

Τέλος ὁ φίλος συνάδελφος Ν. Τωμαδάκης προσήνεγκε μὲν πολλὰς καὶ καλὰς μαρτυρίας περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ τοπωνυμίου, ὑποδείξας περαιτέρω πηγὰς χρησίμους εἰς τὴν ἔρευναν ἐν οἷς καὶ χάριτας, οὓς ἐγὼ δὲν εἶχον ὑπ' ὄψιν τότε γράφων περὶ τοῦ ζητήματος, γλωσσικῶς ὅμως δὲν κατώρθωσε διὰ νέων ἐπιχειρημάτων νὰ ἐνισχύσῃ τὴν παλαιότεραν γνώμην αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως *Χαννία*. Ἐξακολουθεῖ ὑποστηρίζων ὅτι ὁ Ἑνετικὸς τύπος *La Canea* ὁδηγεῖ ἀσφαλῶς εἰς ἑλληνικὸν *Λαχανέας* ὅτι δ' ἐγράφη οὕτω κεχωρισμένως ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *Lacanea*, ὑπολειφθέντος τοῦ *La* ὡς ἄρθρου, ἔξ οὗ καὶ εἰσήχθη εἰς λατινικὰ κείμενα ὁ τύπος *Canea*. Παλαιότερος λοιπὸν καὶ ἀλώβητος, κατὰ τὸν Ν. Τωμαδάκην, εἶναι ὁ τύπος *Lacanea* «ὁ δὲ λατινικὸς τύπος *Canea* καὶ ἂν συνανηθῇ τὸ 1210 ἤδη, ἀσφαλέστατα θὰ συναηγορῇ ὑπὲρ τοῦ *Λαχανέα*, ἀφοῦ ἔναρθρον τὸ *La Canea* δὲν δύναται νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν Λατινικὴν» (Τωμ. ἐνθ' ἀν. σ. 113). Ὅτι δ' ὅμως ἔναρθρον τὸ *La Canea* δύναται νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν Λατινικὴν ἀποδεικνύουσι λατινικὰ χωρία, οἷα π.χ. τὰ ἐν τῇ *Creta Sacra* τοῦ Fl. Cornelius ἐνθα φέρεται «et in la Suda urbem fundavit» καὶ «fundavit urbem in la Suda»¹. Φιλολογικὴ ἐκτίμησις τῶν δύο τούτων χωρίων ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ὑποκρύπτεται «ὁ *Λαχανέας* - *Λαχανέας*» ἐν τοῖς μαρτυρίοις ἅτινα προσάγει ὁ Ν. Τωμαδάκης σ. 102 «in la Canea» (= in Lacanea) «della Canea» (= de Lacanea), διότι οὕτως ἀναγόμεθα καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω λατινικοῖς χωρίοις εἰς τὸν ἀδύνατον τύπον **Λασούδα*. Ἐπίσης ὁ Τωμαδάκης δὲν ἀντέκρουσε τὸ ἐπιχείρημά μου ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ *Canea* - *Caneeae* - *Caneam*, οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ τύπος τοῦ **Lacanea* ἐν πλαγίᾳ τινὶ πτώσει. Τὴν ὑπ' ἐμοῦ ἀναλογικὴν συσχέτισιν τοῦ *La Canea* πρὸς τὸ *La Morea* ἠθέλησε νὰ ἀνατρέψῃ ὁ φίλος συνάδελφος, διὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι τὸ μὲν *La Canea* εἶναι ὄνομα τόπου, ἐνῶ τὸ *La Morea* εἶναι ὄνομα χώρας. Ἐλησιμόνησε δ' ὅμως ὅτι εἶναι ἤδη κτῆμα τῆς ἐπιστήμης ὅτι τὸ *La Morea* ἀπὸ ὀνόματος τόπου ἐπεξετάθη καὶ ἐδήλωσε χώραν ὀλό-

(¹) Τὰ χωρία καταχωρεῖ ὁ Γ. Σήφακας, Παραχώρησις κλπ. σ. 82.

κληρον¹. Ἄλλην τινὰ παρατήρησίν μου τέλος καθ' ἣν «ἀπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ *Λαχανέας* ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν *Λαχανεάς* ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἢ *Λαχανές* ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ, ἀλλὰ πλέον οὐ» παρεξήγησεν ὁ Ν. Τωμαδάκης, διότι ἐγὼ δὲν ὑπεστήριξα ὅτι ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχωμεν καὶ τύπον *Λαχανεάς*, ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ *Λαχανέας* δὲν ἠδύνατο νὰ προκύψῃ *Χανεάς* ἢ *Χανές*, πρᾶγμα ὅπερ βεβαίως καὶ αὐτὸς δέχεται.

Εἰς ὅσα περὶ τῆς ἐκ τοῦ ἀραβοτουρκικοῦ *χάνι* ἔτυμολογίας τοῦ *Χαννία* ἀντι-παρατηρεῖ ὁ Ν. Τωμαδάκης δὲν ἔχω πολλὰ νὰ εἶπω, διότι τὴν ἔτυμολογίαν ταύτην ἀδυνατῶ νὰ δεχθῶ διὰ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ γλωσσικοὺς λόγους, οὓς ἔχω ἤδη ὑποστηρίξει. Τὸ πλῆθος τῶν ἐκ τῆς ξένης ταύτης λέξεως τοπωνυμίων μαρτυρεῖ ἀναντιλέκτως ὑπὲρ ἐμοῦ. Ἡ δὲ παρατήρησις μου ὅτι «προκειμένου περὶ τοπωνυμίου εὐρισκομένου ἐν χώρᾳ ἑλληνικῇ πρέπει νὰ ζητηθῇ τὸ ἔτυμον τοῦτου πρωτίστως ἐν τῷ θησαυρῷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας» δὲν προέρχεται ἐκ «πατριωτικῆς φιλοτιμίας» ὡς νομίζει ὁ Ν. Τωμαδάκης (ἐνθ. ἀν. σ. 116 σημ. 2), ἀλλ' εἶναι μεθοδολογικὴ ἀρχὴ ἐφαρμοζομένη ἀπαρεγκλίτως ὑπὸ τῆς τοπωνυμολογικῆς ἐπιστήμης.

*
* *

Θέλω νὰ εἶπω νῦν ὀλίγα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κ. Α. Π. Ρωμαίου δημοσιευθείσης διατριβῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Χανιά» ἐν Ἀθηνᾶ ΝΑ σ. 95 - 112, ἀκριβέστερον δ' εἶπειν περὶ τοῦ δημοσιευθέντος αὐτόθι τμήματος ταύτης, διότι εἰ καὶ κατὰ ρητὴν ἀναγραφὴν τὸ τμήμα τοῦτο ἐξετυπώθη τῇ 29.4.1942 δὲν ἐδημοσιεύθη ἔκτοτε συνέχεια. Ὁ συγγραφεὺς προτάσσει ἀναγραφὴν τῶν περὶ τοῦ ἐτύμου τοῦ τοπωνυμίου προταθεισῶν γνωμῶν, ἵνα, ὡς λέγει, ἡ μελέτη αὐτοῦ «περιλάβῃ καὶ τὴν συνοπτικὴν ἱστορίαν τοῦ προβλήματος, ἀποφευχθῇ δ' οὕτω ὁ λαβύρινθος τῶν εἰς ἄλλα συγγράμματα ἐπανειλημμένων παραπομπῶν». Ὁ ἀναγνώστης τῆς αἰτιολογίας ταύτης θὰ συμπεράνῃ ὅτι ὁ Κ. Ρωμαῖος ἐμόχθησε πολὺ νὰ συλλέξῃ ἐκ σπανίων ἐν πολλοῖς πηγῶν τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρεῦνης τοῦ τοπωνυμίου καὶ νὰ παραθέσῃ ταύτην ἵνα διευκολύνῃ τοὺς μέλλοντας ἐρευνητάς. Τὰ πράγματα ὁμως ἔχουσιν ἄλλως. Πάσας τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου πληροφορίας αὐτοῦ παρέλαβεν ὁ Κ. Ρωμαῖος ἐκ τῆς ἐναισίμου διατριβῆς μου. Πάσας, λέγω, χωρὶς οὔτε τὴν τάξιν καθ' ἣν ἀναφέρω ταύτας νὰ ἀλλοιώσῃ οὔτε μίαν ἔστω ἰδίαν ἐπὶ πλέον παραπομπὴν νὰ προσθέσῃ. Προφανῶς ὁμως ἐκ παραδρομῆς παρέλειψε νὰ παραπέμψῃ εἰς ἐμέ, ἀφίνεται δ' οὕτως ὁ ἀναγνώστης ἐλεύθερος νὰ νομίσῃ ὅτι πρό-

¹ Ἰδ. Ἀ. Χ. Χατζῆ, Μορεάς - Ἰχθὺς ἐν Byz. Neugriechische-Jahrbücher 9 (1930/2) σ. 65 κέξ.

κειται περί ιδίας τοῦ Κ. Ρωμαίου ἐργασίας. Διότι βεβαίως δὲν δύναται νὰ νομιοθῆ ὅτι ἐξοφλεῖται ἢ πρὸς τὸ βιβλίον μου βαρεῖα ὀφειλὴ αὐτοῦ ἔκ τινος ἀορίστου ὑποσημειώσεως, ἢν τοποθετεῖ ἀλλαγῶν ἐν τμήματι ἀσχέτῳ τῆς διατριβῆς αὐτοῦ (σ. 100 σημ. 4) καὶ καθ' ἣν ἀρκετὰς τῶν καταχωριζομένων πληροφοριῶν παρέλαβεν ἔκ τῆς διατριβῆς μου καὶ τῆς τοῦ Ν. Τωμαδάκη.

Τὴν θέσιν αὐτοῦ πρὸς ἀντίκρουσιν τῆς ἐτυμολογίας μου στηρίζει ἐπὶ τοῦ ἐξῆς κυρίως συλλογισμοῦ: Οἱ τύποι τοῦτο μὲν παρ' Ἑνετοῖς *Canea*, τοῦτο δὲ παρὰ Κρησὶ *Χανιά*,¹ ὀδηγοῦσι πρὸς περιεκτικὸν *Χανέα*, δυνάμενον νὰ ἀναχθῆ εἰς πληρέστερον **Χανέας*, οὕτω δ' ἔχομεν **Χανέας* - **Χανεάς*. Ἀπὸ τοῦ περιεκτικοῦ τούτου ὁ *Χανέας* ἤλθομεν εἰς τὴν κατὰ γενικὴν ἐκφορὰν τοῦ *Χανέα* καὶ τέλος εἰς τὴν κατὰ πληθ. ἐκφορὰν τὰ *Χανέα* ἔξ οὗ *Canea* καὶ περαιτέρω τὰ *Χανεά*, ἔξ οὗ κατὰ κοινὴν γραφὴν *Χανιά* ἢ καὶ ἀπλούστερον ὁ *Χανιάς* - τοῦ *Χανιά* - τὰ *Χανιά*. Καὶ ἤδη φθάνομεν εἰς τὸ ἐρώτημα: «*Τί σημαίνει τὸ ὄνομα Χανέας; Καὶ ἡ παραγωγή του εἶναι σημασιολογικῶς ὀμαλή, χωρὶς τὴν παραβίασιν γλωσσικῶν νόμων;*» (Ρωμ. σ. 109).

Εἰς τὰ ἀναγκαῖα αὐτὰ ἐρωτηματικὰ ὁ Κ. Ρωμαῖος δίδει τὴν ἐξῆς περίπου ἀπάντησιν: Ἔχομεν ὄχι μόνον φυτῶνυμα εἰς -έας -εάς: *Φοινικέας*, *Φτελεάς*, *Μορεάς* κλπ., ἀλλὰ καὶ τοπωνύμια δηλοῦντα τὴν ἐν αὐτοῖς πλησμονὴν ἰδιατέρων χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων: *Λιθακεάς*, *Βωλακεάς*, *Πειρές*, *Ξυλεάς* κλπ., ἐκ πτηνῶν ἢ ζώων: ὁ *Φιλαδερφεάς* - τὰ *Φιλαδερφεά* (μοναδικὸν), ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ ἐδάφους: ὁ *Ψωμαθέας* (μοναδικὸν), γενικῶς ἐκ παντὸς ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ τόπου: *Λογγεάς*, *Στρατεάς*, *Τυρεάς*. «*Εἰς τὴν γενικὴν ταύτην κατηγορίαν*», συνεχίζει ὁ Κ. Ρωμαῖος, *συγκαταριθμοῦνται καὶ πάντα ὅσα εἶναι ἰδρύματα τοῦ ἀνθρώπου ἢ σχετίζονται κάπως μὲ αὐτὸν, ἰδίᾳ διὰ τῆς ἀσυνήθους ἢ πολλῆς εἰς ποσότητα παρουσίας των*... «*ἀρκετὰ δ' ἔκ τούτων μαρτυροῦνται ἔκ Δ. Κρήτης καὶ τοῦτο εἶναι ἐνδεικτικὸν μεγαλυτέρας ἐκεῖ ἐπιδόσεως τοῦ φαινομένου*» (σ. 111 - 112). Ἐκ τῶν «*ἀρκετῶν*» τῶν τοιούτων τοπων. τῆς Δ. Κρήτης προσάγει μόνον τρία: ὁ *Βρασκεάς* = τόπος ἔνθα εἶναι πολλὰ *φρασκιά*, δηλ. κυψέλαι, ὁ *Φουρνές* =; καὶ ὁ *Χαλασές* = τόπος, ἔνθα πολλὰ *χαλάσματα*, ἢτοι «*κατολισθήσεις βράχων ἢ ἄλλαι παρόμοιαι ἐδαφικαὶ μεταβολαί*». Νομίζων δ' οὗτος ὅτι κατέδειξε τὸ ζητούμενον καταλήγει: «*Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον προῆλθε τὸ τοπων. ὁ Χανέας, ὅπερ σημαίνει τόπον τοῦ ὁποῖου κύριον διακριτικὸν εἶναι τὰ ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντα Χανία*» (σ. 112).

«*Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον*» δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προκύψῃ ὁ **Χανέας*

¹ Εἰς τὴν διατριβὴν μου ἀποδεικνύω ὅτι ὁ τύπος *Χανιά* (*Cania-la Cania*) μαρτυρεῖται πολὺ παλαιότερον τοῦ παρὰ Σαχλίμη συνιζημένου *Χανιά*.

τοῦ Κ. Ρωμαίου. Οὐδὲν ἐκ τῶν δεκάδων τῶν τοπωνυμίων, ἅτινα παρατίθησι ὀδηγεῖ εἰς τοῦτο. Δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξιν τοπωνυμίων, οἷον *³ *Ἐκκλησηάς* = τόπος, ἔνθα πολλά ἐκκλησῖαι, * *Σκολεάς* = τόπος, ἔνθα πολλά σχολεῖα, * *Μαγαζεάς* = τόπος, ἔνθα πολλά καταστήματα, * *Ἀποθηκεάς* = τόπος, ἔνθα πολλά ἀποθῆκαι κλπ.; Ἐὰν καὶ ἐν παρόμοιον τοπωνύμιον δυνηθῆ νὰ προσκομίση, τότε εἴμεθα πρόθυμοι νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν συζήτησιν τῶν λόγων, δι' οὓς καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἔτι δὲν ἠδύνατο νὰ δημιουργηθῆ τοπων. *Χανεάς*. Ἄλλως δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ κρίνωμεν τὴν ὅλην ἀσχολίαν αὐτοῦ ὡς φιλολογίαν ἀνίσχυρον καὶ τὴν ἔρευναν νὰ προωθήσῃ καὶ τὴν ἔτυμολογίαν ἡμῶν νὰ ἀνατρέψῃ.

*
**

Ἐρχομαι νῦν νὰ ἀπαντήσω εἰς τοὺς τελευταῖον περὶ τοῦ τοπωνυμίου γράφαντας Ν. Πλάτωνα καὶ Σ. Καψωμένον. Ὁ πρῶτος διὰ δύο διατριβῶν¹ ὑποστηρίζει τὴν γραφὴν ΑΛΧΑΝΙΑΙ ΚΩΜΑΙ τοῦ Ἀμβροσιανοῦ κώδικος ἐπιγραφῆς ἀπολεσθείσης ἤδη², ἵνα στηρίξῃ ὑπόθεσιν αὐτοῦ ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀνεγράφετο προελληνικὸν τοπωνύμιον Ἀλχανία, ἄλλως μὴ παραδεδομένον, προερχόμενον ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ Φελχανοῦ ἢ Φαλχανοῦ, οὔτινος λατρεία καὶ ἐν Κρήτῃ παραδίδεται. Δεχόμενος οὗτος ὅτι καθ' ὅλην τὴν πρώτην Βυζαντινὴν περίοδον ἐπικρατοῦν ὄνομα τῆς πόλεως ἦτο τὸ Κυδωνία, ὑποστηρίζει ἐν συνεχείᾳ τὰ ἐξῆς πρὸς γλωσσικὴν ἐρμηνείαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηριζομένης γνώμης: « Ὅπως οὐδέποτε θὰ ἠκούετο εἰσεῖτι τὸ ὄνομα τῆς κώμης Ἀλχανίας γείτονος οὔσης ἢ ἴσως ἀποτελούσης καὶ μέρος τῆς ἐν παρακμῇ πόλεως. Τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα εὔρον κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν των οἱ Ἀραβες, εἶναι δὲ εὐλογον ὅτι τότε προετιμήθη τὸ ἀραβοφανὲς Ἀλχανία (ἐρμηνευθὲν ὡς Al hanim)³. Ὅτι ἐκ παραλλήλου ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τὴν ἀραβικὴν περίοδον καὶ γενικωτέρα ὀνομασία Rahbd el Djobn χαρακτηρίζουσα τὴν κυριωτέραν παραγωγὴν τῆς πολίχνης, δὲν ἀποκλείει τὴν ἐπιβίωσιν καὶ χρησιμοποίησιν ὑπὸ ἀραβικὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἀρχαίου τοπωνυμίου. Οἱ πρῶτοι ἐγκατασταθέντες ἐν Κρήτῃ ἀποικοὶ Ἐνετοὶ θὰ μετέφρασαν ἀπλῶς τὸ ἀραβικὸν πρόθεμα *al* εἰς *la* διαπλάσαντες οὕτω τὸν τύπον *la Cania*. Οἱ ἐντόπιοι ἀφ' ἑτέρου ἢ

¹ Τὰς παραπομπὰς ἰδ. ἄνωτ. σ. 137.

² Ἴδ. περὶ ταύτης ἐν τῇ διατριβῇ μου σ. 16-17.

³ Ἐν ὑποσημειώσει προστίθησι: « Τὸ Ἀλχανία εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὡς σημαίνον καπηλεῖα, πανδοχεῖα ἢ (ἐκ τῆς ἑτέρας σημασίας τοῦ *han*) λειμῶνες, ἐκτάσεις μὲ πλουσίαν βλάστησιν, ἐννοια ἧτις καὶ ἄριστα θὰ ἠδύνατο νὰ προσαρμοσθῆ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν νῦν Χανίων, ἣν αὐτὸς ὁ Ἀραβ Γεωγράφος *al Edrisi* ἐκθειάζει διὰ τοὺς ὀπωροφόρους κήπους της ».

τὸν ὑπάρχοντα τύπον ἸΑλχανία εὐρόντες παρέφθειραν εἰς ἸΑχανία (τύπον τὸν ὁποῖον μᾶς παρέδωκε καὶ ὁ *Biondelmonti*) ἢ μετέφρασαν καὶ οὗτοι τὸ ἀραβικὸν ἄρθρον *al* εἰς τὸ ἑλληνικὸν τὰ (κατ' οὐδέτερον πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ, ἴσως διὰ τὴν ἀραβικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος) (ΕΕΚΣ 3 (1940) σ. 234 - 235). Τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἣν προτείνει «ὡς ὑπόθεσιν» ὁ Ν. Πλάτων, ἐνισχύει διὰ νεωτέρας διατριβῆς ἐν «Κρητικοῖς Χρονικοῖς» 1 (1947) σ. 248 κέξ., ἐν ἣ ὑποστηρίζει κυρίως ὅτι ὑπὲρ ταύτης ὁμολογεῖ μαρτυρία τοῦ χρονικογράφου ἸΑνδρέου Κόρνερ περιλαμβάνοντος ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἑκατὸν πόλεων τῆς Κρήτης καὶ πόλιν *Wilkania* ἐν τῷ δυτικῷ τμήματι τῆς νήσου κειμένην.

Ἡ ἔκθεσις τῆς γνώμης ταύτης ἐν ἀμφοτέροις ταῖς διατριβαῖς ἀποδεικνύει μὲν τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐμβρίθειαν τοῦ συγγραφέως καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν σεμνότητα αὐτοῦ, προβάλλοντος ἀπλῶς ὡς «ὑπόθεσιν» τὴν ἄποψιν αὐτοῦ, δὲν ἐρμηνεύει ὅμως τὸ ὄνομα τῆς πρωτεύουσας τῆς Κρήτης. Προσκρούει εἰς ἱστορικὰς καὶ γλωσσικὰς δυσκολίας, ὧν ἡ παράκαμψις εἶναι ἀδύνατος. Ἡ τοπωνυμολογικὴ ἔρευνα ἀκολουθεῖ μεθόδους πάντῃ ἀλλοίας ἐκείνων ἃς ἠκολούθησεν ὁ Ν. Πλάτων. Τμῆμα πόλεως τινος δύναται νὰ λάβῃ διὰ διαφόρους λόγους τὸ Α ὄνομα, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ καὶ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ ὄνομα τοῦτο δι' ἐπεκτάσεως τὸ τῆς πόλεως εἰς ἣν ἀνήκει, ὅταν μάλιστα ἡ μὲν λοιπὴ πόλις παρακαμάξῃ καὶ φθίνῃ, τὸ δὲ τμῆμα τοῦτο διατηρεῖται καὶ καθίσταται ἔτι μᾶλλον γνωστόν. Εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι μία προελληνικὴ θεότης, περιορισμένης ἀνέκαθεν λατρείας καὶ τελείως ἀνύπαρκτος εἰς τὴν μνήμην καὶ τὴν συνείδησιν τῶν Κρητῶν τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς πόλιν ἢ κώμην τῆς Δ. Κρήτης, ὅτι τὸ τοπωνύμιον τοῦτο χωρὶς νὰ παραδίδηται οὐδαμῶθεν ἐξηκολούθησε νὰ ὑφίσταται ὡς κατ' ἄλλο τῶν τόπος ἐπὶ χιλιετηρίδας ὀλοκλήρους, ἵνα ἔλθῃ τέλος ἐποχῇ καθ' ἣν παρετυμολογούμενον ὑπὸ τῶν ξένων νὰ λησμονηθῇ ὑπὸ τῶν ἐντοπίων καὶ νὰ ἀντικατασταθῇ εἰς διάστημα δυσαναλόγως μικρὸν ἐν σχέσει πρὸς τὴν παράδοσιν αὐτοῦ ὑπὸ ξενικοῦ ὀνόματος. Διότι βεβαίως οἱ ἐντόπιοι, οἱ ὅποιοι «μετέφρασαν» τὸ *al Hanim* εἰς «τὰ Χανιά» προϋποτίθεται ὅτι εἶχον λησμονήσει προηγουμένως τὸ *ἸΑλχανία. Πῶς δὲ «μετέφρασαν» οὗτοι τὸ *al Hanim* τοῦτο μὲν εἰς *Χανιά* ὡς τοπωνύμιον, τοῦτο δὲ εἰς *χάνια* ὡς προσηγορικόν, ἀφοῦ ὁ Ν. Πλάτων δέχεται ὅτι ὁ τύπος τὰ *Χανιά* προῆλθε διὰ τὴν ἀραβικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος; Ἡ ἐτυμολογία τοῦ Ν. Πλάτωνος προσκρούουσα εἰς τὰ διδάγματα τῆς γλωσσικῆς καὶ τοπωνυμολογικῆς ἐπιστήμης δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ γίνῃ δεκτὴ παρ' οὐδενὸς ἀληθοῦς θεράποντος τῶν ἐπιστημῶν τούτων.

Παρὰ ταῦτα ὁ Σ. Καρωμένος νομίζει ὅτι εὔρε τρόπον νὰ παρακάμψῃ τὴν δυσχέρειαν τῆς μορφολογικῆς ἐξελίξεως τοῦ ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος ὑποστηριζομένου *ἸΑλχανία εἰς *Χανιά*. Ἐν τῇ ἀνωτέρῳ (σ. 137) μνημονευθείσῃ διατριβῇ αὐτοῦ

ὑποστηρίζει ὅτι ἀπὸ κατὰ δοτικὴν ἐκφορᾶς τοῦ * Ἀλχανία, ἤτοι ἀπὸ χρήσεως, οἶον ΤΑΙ ΑΛΧΑΝΙΑΙ - ΤΑ ΑΛΧΑΝΙΑ «προῆλθε Τῷ ΑΛΧΑΝΙΑ, αἰσθητὸ πιά ὡς αἰτιατικὴ (εἰς τῷ Ἀλχανία = εἰς τ(ὰ) Ἀλχανία). Στὸν τελευταῖο τύπο τὸ λ στὸ δυσπρόφορο σύμπλεγμα λχ χάθηκε στὸν προφορικὸ λόγο μπροστὰ ἀπὸ τὸ χ καὶ ἔγινε Τῷ ΑΧΑΝΙΑ καὶ περαιτέρω ΤΑ ΧΑΝΙΑ» (σ. 185).

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης αὐτοῦ ὁ Σ. Καψωμένος ἐπιχειρεῖ τὴν λύσιν τριῶν δυσκόλων ζητημάτων: 1) Δέχεται ὅτι ἐν τῇ ἀπολεσθείσῃ Κρητικῇ ἐπιγραφῇ¹ ἔκειτο ὑγιῶς «ΤΑΙ ΑΛΧΑΝΙΑΙ ΚΩΜΑΙ» 2) ὑποστηρίζει ὅτι ἀπὸ τοῦ θηλυκοῦ τῷ Ἀλχανία ἦτο δυνατόν νὰ προκύψῃ οὐδέτερον τὰ Ἀλχανία καὶ 3) ὑποστηρίζει ὅτι ἀπὸ τοῦ οὐδ. τούτου τύπου τὰ Ἀλχανία ἦτο δυνατόν νὰ προκύψῃ τὸ παραδεδομένον τοπωνύμιον τὰ Χανία δι' ἀποβολῆς τοῦ λ τοῦ συμπλέγματος λχ. Εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδὲν τῶν ζητημάτων τούτων κατορθώνει νὰ λύσῃ, ἀποβαίνων οὕτως ἀνωφελῆς σύμμαχος τῆς ἀπόψεως τοῦ Ν. Πλάτωνος. Ἴδου τὰ πράγματα:

1) Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γραφῆς τοῦ Ἀμβροσιανοῦ κώδικος «ΤΑΙ ΑΛΧΑΝΙΑΙ ΚΩΜΑΙ» ὁ Σ. Καψωμένος προβάλλει τὰ ἐξῆς ἀπροσδόκητα: «Ἡ παρατήρησις τοῦ Κουρμούλη (σ. 17) ὅτι «τὸ τοπωνύμιον ἦτο οὐχὶ Λαχανία (γρ. Ἀλχανία) ἀλλὰ Λαχανία Κώμα (γρ. Ἀλχανία Κώμα), διότι ἐὰν ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα, ἔπρεπε ἐν τῇ ἐπιγραφῇ νὰ εἶχε γραφῇ ΕΝ ΤΑΙ ΚΩΜΑΙ ΑΛΧΑΝΙΑΙ» δὲν ἀποδεικνύει τίποτε ἐναντίον τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Χανία ἀπὸ τὸ Ἀλχανία, γιατί εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγαν λ.χ. καὶ ἀπλῶς Μένδη (Θουκ. 4, 123), ἀλλὰ καὶ Μένδη πόλις (ἐς τὴν Μένδην πόλιν Θουκ. 4, 130) καὶ τὸ ἴδιο ἐπομένως καὶ ἀπλῶς Ἀλχανία, ἀλλὰ καὶ Ἀλχανία κώμα, ὅπως στὴν ἐπιγραφῇ».

Ὁ Σ. Καψωμένος προβάλλει ἐπιχείρημα φιλολογικῶς ἀουγχώρητον. Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Μένδη παρὰ Θουκ. 4, 130 ὀβελίζεται ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς φιλόλογου Dobree, πάντες δ' οἱ γνωστοὶ μοι νέοι ἐκδόται, ἐν οἷς καὶ ὁ Hude παρὰ Teubner ἐκδίδουσι: «τὴν [Μένδην] πόλιν.» Ἐπεχείρησε δηλαδὴ νὰ ἀνατρέψῃ τὸ φιλολογικόν μου παρατήρημα διὰ προχείρου ἀναδρομῆς εἰς τὸ λεξικὸν Liddell-Scott, οὔτινος καὶ ἡ νεωτάτη ἐκδοσις (-Jones) παρέχει τὴν ἐσφαλμένην πληροφορίαν «ἡ Μένδη π. Th. 4 130» (σ. 1434). Ἄν ὅμως ἐλέγχων με ἀνέτρεχεν ὡς ὄφειλεν εἰς τοὺς ἐκδόνας, θὰ ἔβλεπε π.χ. παρὰ μὲν τῷ Stahl «Ineptius etiam, cum praecesserit πρὸς τῇ πόλει, Μένδην additur, quasi haec alia urbs sit ab illa addito nomine distinguenda» παρὰ δὲ τῷ Classen «Der lästige Zusatz des Namens rührt ohne Zweifel von einem Abschreiber her, wie Dobree richtig sah». Ἀλλὰ καὶ ὁ παλαιὸς σχολιαστὴς γράφων «ἐς πόλιν: Μένδην» διασαφεῖ

¹ Ἰδ. ἀνωτέρω σ. 141.

τὸ « ἐς πόλιν » ἔχων βεβαίως ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ κείμενον τοῦ Θουκυδίδου ἄνευ τῆς νεωτέρας προσθήκης. Κατὰ ταῦτα τὸ μοναδικὸν προβαλλόμενον ἐπιχείρημα στερεῖται φιλολογικῆς ἢ ἄλλης τινὸς σημασίας.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ παρατηρήματος τοῦ Σ. Καψωμένου. Διότι ἄλλως ἐτίθετο βεβαίως ἐνίοτε παρὰ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἢ παράθεσις πόλις ὡς λ. χ. « περὶ Σκοτοῦσαν πόλιν » Στράβων 453,8 (Meineke) « μετὰ τὸ Δῖον πόλιν » αὐτόθι 460,6, παρ' Ἰωσήφω δὲ Ἰουδ. Ἀρχαιολ. 10,5 καὶ αὐτὸ τοῦτο « κατὰ Μένδην πόλιν »¹. Ἀλλὰ ταῦτα οὐδόλως αἴρουν τὴν σημασίαν τοῦ παρατηρήματός μου, ἔχοντος οὕτω: « Πάντως, ἐὰν εἶναι ἀναγεγραμμένον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ΛΑΧΑΝΙΑΒ ἢ θέσις τῆς λέξεως ἐπιβάλλει ἡμῖν νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιθέτου (ἰδ. ἀρχ. ἐπιθ. λαχάνιος) καὶ ὅτι τὸ τοπωνύμιον ἦτο οὐχὶ Λαχανία, ἀλλὰ Λαχανία Κώμα, διότι ἐὰν ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα ἔπρεπε ἐν τῇ ἐπιγραφῇ νὰ εἶχε γραφῆ « EN TAI KΩΜΑΙ ΛΑΧΑΝΙΑΙ » (διατριβῆς μου σ. 17). Τῷ Λαχανία Κώμα δύναται τις νὰ παραβάλῃ τὸ παρὰ Θουκυδίδη 4, 30.3 καὶ 22 « ἐπὶ τὴν Σολύγειαν κώμην » περὶ οὗ, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ « τὴν [Μένδην] πόλιν » γράφει ὁ J. Steup ἐν Anhang εἰς Θουκυδ. 4, 130 « Weder bei ἢ πόλις noch bei τὸ πόλισμα hat Th. sonst je den Eigennamen in die Mitte genommen, und τὴν Σολύγειαν κώμην 6. 43, 1 u. 5 beweist um so weniger etwas für τὴν Μένδην πόλιν, als nach der richtigen Bemerkung von Kr. Σολύγειαν eigentlich *adjektivisch* zu fassen zu sein scheint » (σ. 312). Ἡ σχέσις βεβαίως λογίζεται μόνον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γραμματικὴν σχέσιν καὶ θέσιν τοῦ ἐπιθετικῶς λαμβανομένου Σολύγεια καὶ τοῦ ἐπιθέτου Λαχανία πρὸς τὸ ἀκολουθοῦν κώμη ἄλλως εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ παρὰ Θουκυδίδη κώμη ἐκαλεῖτο ἀπλῶς Σολύγεια: « καὶ κώμη νῦν ἐπ' αὐτοῦ Σολύγεια καλουμένη ἐστίν » Θουκυδ. 4, 42.2.

2) Ἵνα δείξῃ ὁ Καψωμένος ὅτι ἀπὸ τοῦ θηλ. ἐνικοῦ τᾶ Ἀλχανία (οὕτως ἐκ δοτικῆς κατ' αὐτὸν) ἦτο δυνατόν νὰ προκύψῃ οὐδ. πληθ. τὰ Ἀλχανία, προβάλλει τὸ οὐδ. πληθ. τὰ νεότα, ὅπερ ἔχει ἐνικὸν ἢ νεότη. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Χατζιδάκις ἔχει διδάξει¹ ὅτι ὁ πληθ. οὗτος τὰ νεότα ἐσχηματίσθη ἀναλογικῶς « κατὰ τὸ ἐναντίον τὰ γέρα, τὰ γεράματα, τὰ γερατεῖα (πβ. τὸ μιστὸ κατὰ τὸ ἐναντίον τὸ κοῖμα) » καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀποδεικτικὴν σημασίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τᾶ Ἀλχανία (θηλ.) - τὰ Ἀλχανία (οὐδ.) ὁ Σ. Καψωμένος ἀναλαμβάνει νὰ... ἀνατρέψῃ τὸν Χατζιδάκιν. Ἐν πρώτοις, λέγει, τὸ μιστὸ δὲν ἐπλάσθη κατὰ τὸ ἐναντίον τὸ κοῖμα,

¹ Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται οὐχὶ ἢ παρὰ Θουκυδίδη πόλις ἢ Μένδη, ἀλλ' ἢ ἐν Αἰγύπτῳ πόλις ὁ Μένδης, οὗ ἢ αἰτιατικὴ κανονικῶς ἔχει Μένδητα.

² Γλωσσολογικαὶ Ἐρευναι 1 σ. 568.

ἀλλ' ἀπὸ τῆς αἰτ. τὸν μισθὸν > τὸ μιστό « πὸν ἦταν ἄρσ. γένους, ἀλλὰ νομίστηκε γένους οὐδετέρου, σχηματίστηκε ἐντελῶς φυσικὰ ὀνομαστικῆ ἐνικοῦ τὸ μιστό ». Ἄν οὕτως « ἐντελῶς φυσικὰ » ἐσχηματίζοντο ἀπὸ ἐνικῶν αἰτιατικῶν ἄρσενικῶν ὀνομαστικαὶ οὐδετέρων, ἡ μορφολογία τῶν ὀνομάτων τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης θὰ ἐνεφάνιζεν ὄψιν πολυμιγοῦς κυκεῶνος, θὰ ἦτο δὲ ἔργον ὑπεράνθρωπον ἢ μελέτη καὶ κατάταξις τῶν ὀνομάτων τούτων. Ὁ Σ. Καψωμένος ἀνέγραψε μὲν τὴν παραπομπὴν τοῦ Χατζιδάκι ΜΝΕ 2, 57-9, δὲν ἀνέτρεξεν ὅμως ἐκεῖ νὰ ἴδῃ ὅτι ὁ σοφὸς διδάσκαλος διδάσκει σαφῶς ὅτι τὸ ἄρσ. ὁ μισθὸς μετεπλάσθη εἰς οὐδ. τὸ μιστό μόνον ἐπὶ τῆς σημ. τῆς ἀγαθοεργοῦς πράξεως, ἀναλογικῶς πρὸς τὸ σημασιολογικῶς ἀντίθετον τὸ κροῖμα, ἀλλ' ὅτι « ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς χρηματικῆς ἀμοιβῆς λέγεται αἰεὶ ἄρσ. ὁ μιστός », ὅπερ ἀποδεικνύει ἀδύνατον τὴν ὑπὸ τοῦ Σ. Καψωμένου προτεινομένην ἐρμηνείαν. Θὰ ἔβλεπεν ἐπίσης ἐκεῖ καὶ πλῆθος ἄλλων ὀνομάτων ἐξομαλισθέντων μορφολογικῶς διὰ ποικίλους λόγους προκαλέσαντας τὴν ψυχολογικὴν συσχέτισιν, δὲν θὰ ἐσφάλλετο ὡς πρὸς τὸ μιστό - κροῖμα καὶ δὲν θὰ ἐδίσταζε νὰ ἀποδεχθῆ τὴν ἀναλογίαν νεότα - γέρα. Τοιοῦτοτρόπως θὰ ἀπέφευγε νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι τὸ νεότα προῆλθεν ἀπὸ τοῦ δωρικοῦ ἁ νεότας - τᾶς νεότας - τὰν νεόταν. Οἱ τύποι τὰν νεόταν - τᾶς νεότας εἶναι προϊόντα ἀπλολογίας, ὡς καὶ ὁ ἴδιος γνωρίζει ὅτι ἔχει διδαχθῆ.¹ Μορφολογικὸν σχῆμα ἁ νεότας - τᾶς νεότας - τὰν νεόταν, κατὰ τὴν νεοελληνικὴν κλίσιν ἢ νεότη - τῆς νεότης προσκρούει εἰς τὰ ἐπιστημονικῶς γνωστὰ διὰ τοὺς χρόνους τῆς παρεχούσης τοὺς τύπους ἐπιγραφῆς καὶ προκαλεῖ τὸ ἀμείλικτον ἀξίωμα: da similia. Δύναται δὲ νὰ εἴπῃ ὁ Σ. Καψωμένος εἰς τίνα περίοδον τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσης ἡμῶν ἦτο δυνατόν ἑλληνικὰ χεῖλη νὰ προφέρωσι τὴν ὑπ' αὐτοῦ προβαλλομένην φράσιν « νὰ χαρῆς τὰν νεότα σου »;

3) Τρίτον καὶ τελευταῖον ζήτημα ὅπερ ἔπρεπε νὰ λύσῃ ὁ Σ. Καψωμένος εἶναι πῶς ἀπὸ τοῦ τύπου τὰ ἸΑλχανία - τ' ἸΑλχανία προέκυψε τὸ τὰ Χανία. Εἰς τὸν τύπον τ' ἸΑλχανία, γράφει, « τὸ λ στὸ δυσπρόφερτο σύμπλεγμα λχ χάθηκε στὸν προφορικὸ λόγο μπροστὰ ἀπὸ τὸ χ καὶ ἔγινε Τ' ΑΧΑΝΙΑ καὶ περαιτέρω ΤΑ ΧΑΝΙΑ ». Τὸ σύμπλεγμα λχ ὅμως δὲν εἶναι δυσπρόφερτον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ. Τοῦναντίον εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ ὑγρά λ καὶ ρ συνήπτοντο εὐκόλως μετὰ τῶν ἀκολουθούντων δασέων φ, χ, θ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νέᾳ ἔνθα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀντὶ λ ἔχομεν ρ ἐν τοῖς συμπλέγμασι τούτοις. Τὸ ἐπιχείρημα λοιπὸν εἶναι ἀσθενές

¹ Ἰδ. E. Schwyzer, Griechische Grammatik σ. 263 ἔνθα φέρεται: « Immerhin steht kret. τὰν νεότᾶν für - τᾶτα (Zum Akk. neuer Gen. νεότᾶς; die Kürzung war möglich, weil das Wort als Konkretum nicht mehr als Abstrakt zu νέος empfunden war) und auch ἀριθμῆσεται LXX für ἀριθμηθήσεται, wenn nicht bloss graphisch (Wackernagel, Theol. Lit.-Z. 1908, 640 f.) ».

διὸ καὶ ὁ Σ. Καψωμένος, λησιμονῶν ὅτι μόλις ἀνωτέρω ἐχαρακτήρισε τὸ σύμπλεγμα λχ δυσπρόφερτον, προστίθησι: «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀποβολὴ τοῦ λ δὲν μπορεῖ εὐκόλα νὰ δικαιολογηθῇ, ἀλλὰ μπροστὰ σὰ ἄλλα σαφῆ τεκμήρια πὸν συνηγοροῦν γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ᾽Αλχανία μὲ τὸ Χανιά εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὴ δεχτοῦμε ὡς ἓνα γεγονός πὸν γιὰ ἀγνώστους μας λόγους συνέβηκε κάποτε σὶν προφορικὸν λόγον». Ἐὰν παραλείψωμεν τὸ γεγονός ὅτι «ἄλλα σαφῆ τεκμήρια» πλὴν τοῦ ἀνωτέρω διαπτυχθέντος ἁ νεότα - τὰ νεότα ὁ Καψωμένος δὲν προσεκόμισε, βλέπομεν ὅτι εὐθύς μετὰ τὸ «δυσπρόφερο» ἀκολουθεῖ ἡ αἰτιολογία τῆς «ἀγνώστης αἰτίας». Πρὸς ἐνίσχυσιν ὅμως προσάγονται καὶ ἄλλα ἀπροσδιόνυσα καὶ ταῦτα φωνητικῶς. Ὑποδεικνύεται δηλαδὴ ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Κρητικῇ τὸ λ «μπροστὰ σὲ ἄλλα σύμφωνα» ἐτρέπετο εἰς *u*(ου), ὡς ἀποδεικνύουσιν οἱ τύποι *αὐκά*, *καυχῶ*, *θεύγεσθαι* κ.τ.τ., ὑποδηλοῦντες, κατὰ τὸν Καψωμένον, «ἀσθενῆ ἀρθρωση» τοῦ λ. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Ὁ Χατζιδάκις ἔχει διδάξει ὅτι δύναται νὰ σχηματισθῇ λ «καὶ ἂν ἡ γλῶσσα μηδαμῶς ἄπηται τοῦ οὐρανοῦ» ὅτε «ὁ οὕτω παραγόμενος φθόγγος δύναται καθιστάμενος ἔτι ἀδρότερος νὰ καταστῇ τέλειον *u*, ὅπερ συνέβη τὸ πάλαι ἐν Κρήτῃ»¹. Δὲν εἶναι ἐπίσης κατὰ πάντα ἀκριβῆ τὰ ἐν συνεχείᾳ ὑποστηριζόμενα «καὶ σήμερον σὲ πολλὰ χωρὶα τῆς Δυτικῆς τουλάχιστο Κρήτης, τὸ λ ἀρθρώνεται ἀπὸ τοὺς ὑπαίδειντους χωριάτες ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ τὴν κοινὴν νεά». Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει δὲν πρόκειται περὶ παντὸς λ, ἀλλὰ περὶ τοῦ εὐρισκομένου πρὸ τῶν φωνηέντων *a*, *o*, *u*. Ὅθεν ἀνίσχυρον καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο.

Παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Σ. Καψωμένος ἐπιμένει νὰ ἐρμηνεύσῃ διὰ παντὸς τρόπον τὸ ᾽Αλχανία - Χανιά. Γράφει λοιπὸν ἐν συνεχείᾳ: «Εἶμαι βέβαιος ὅτι μιὰ λεπτομεροῦς ἔρευνα θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὴν ἀποβολὴν τοῦ λ πρὶν ἀπὸ σύμφωνον καὶ σὲ ἄλλες λέξεις». Προσωπικῶς δὲν πιστεύω εἰς τὴν «ἀποκάλυψιν» αὐτὴν, οὔτε εἰς ὅσα ἐν συνεχείᾳ ὑποστηρίζει οὗτος: «Γιὰ τὴν ὥρα ἐγὼ μπορῶ νὰ τὴν πιστοποιήσω σὶν ἐπίσης δυσπρόφερο σύμπλεγμα λθ σ' ἓνα τουλάχιστο παράδειγμα, σὶν Κρήτῃ πάλι, ὅπου τὸ λ χάθηκε μπρὸς ἀπὸ τὸ θ (ἢ τσ) σὶν λέξῃ βουλιθεά > *βουλθεά > *βουλτσέα (*βουλτσιᾶ) > βουτσέ (βουτσιᾶ) τὸ ἀποπάτημα τοῦ βοδοιοῦ (πβ. καὶ τὴν ἀπώλεια τοῦ ρ μπρὸς ἀπὸ τὸ σ σὶν λέξῃ ἀρσιλανι: τ' ἀρσιλανιά > τὰ ᾽ρσιλανιά > τὰ σιλανιά). Ἔτσι ἐξηγεῖται, νομίζω, ὁ οὐδέτερος πληθυντικὸς τύπος αἰτιατ. - ὀνομαστ. τὰ Χανιά ἀπὸ τὸ θηλυκὸ δωρικὸν τύπον τῆς δοτικῆς τᾶ ᾽Αλχανία».

Ἐφίνω κατὰ μέρος τὸ ἀγνώστου μοι προελεύσεως καὶ σημασίας ἀρσιλανι... σιλανιά, ἀθησαύριστον ἐν τῷ Ἱστορικῷ Λεξικῷ, καὶ ἔρχομαι εἰς τὸ βουλιθεά - *βουλτσιᾶ - βουτσέ. Ἐὰν ὄντως ὁ Σ. Καψωμένος ἔχη δίκαιον καὶ ἔχει ἐνταῦθα ἀποβληθῇ λ,

¹ Ἄκωδ. Ἐναγν. 2. 1 σ. 58.

πρόκειται περί ἀποβολῆς τούτου ἐκ τοῦ τύπου * *βουλτσιὰ* (οὐχὶ ἐκ τοῦ * βουλθέα), ἦτοι περί συνήθους ἀπλοποιήσεως συμφωνικοῦ συμπλέγματος ἐκ τριῶν συμφώνων καὶ ἐπομένως περί ἐπιχειρήματος πάλιν ἀνικάνου νὰ ἐνισχύση τὸ Ἰ *Αλχανία - Χανία*.

Ἐπιθυμῶ νῦν νὰ εἶπω καταλήγων ὅτι ὁ Σ. Καψωμένος, προσπαθῶν νὰ ἐνισχύση τὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ διὰ παραδειγμάτων ἐν οἷς τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτοῦ προτείνονται νέαι ἐτυμολογίαι, παρέβη τὴν γνωστὴν μεθοδολογικὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν ἐν ταῖς ἐρεῦναις ἡμῶν πρέπει νὰ φερόμεθα ἀπὸ τῶν γνωστῶν ἐπὶ τὰ ἄγνωστα καὶ οὐχὶ νὰ ἐπιχειρῶμεν νὰ ἐρμηνεύωμεν τὰ ἄγνωστα διὰ τῶν ἀγνώστων. Ὡς ἦτο δὲ φυσικὸν ἢ παραγνώρισις τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐβάρυνεν ἀνεπανορθώτως ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων αὐτοῦ.

*
* *

Περίεργον εἶναι ὅτι οἱ προτείναντες νέας ἐτυμολογίας Κ. Ρωμαῖος καὶ Ν. Πλάτων μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ὁ Σ. Καψωμένος, δὲν ἐπεχείρησαν ὡς ὄφειλον ἀνασκευὴν τῆς ἐμῆς ἐτυμολογίας, πείθουσιν εἰς τὴν ἀνάγκην περαιτέρω ἐρεύνης τοῦ ζητήματος.

Ὁ Κ. Ρωμαῖος περιορίσθη ἀπὸ σημοσιολογικῆς μὲν ἀπόψεως νὰ κηρύξῃ ἄνευ οὐδεμιᾶς αἰτιολογίας τὴν γνώμην μου ὡς γενομένην δεκτὴν « μετ' ἐπιφυλάξεως, ἐπιτεινομένης ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν ἐπιχειρημάτων », ἀπὸ τεχνολογικῆς δὲ ἀπόψεως νὰ καταδικάσῃ τὴν γνώμην μου ὅτι ὁ τύπος *Canea* προῆλθε κατὰ μεταπλασμὸν ἐκ τοῦ *Χαννία*, γράφων: « Πῶς ὅμως προεκλήθη ὁ μεταπλασμὸς οὗτος ὅστις ἀμέσως καὶ ἐπὶ αἰῶνας ἐσημείωσεν ὀλοκληρωτικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς μορφῆς τοῦ ὀνόματος; Διότι ὁ ἑλληνικὸς τύπος *Χανιά* μαρτυρεῖται διὰ πρώτην φορὰν μετὰ 200 ἔτη, περὶ τὸ 1470. Ὁ συγγραφεὺς δέχεται τὴν εὐκόλον λύσιν τῆς ἀπιδάνου ἀναλογίας ». Εἰς τὰς ἀσθενεῖς ταύτας παρατηρήσεις δύναται συντόμως νὰ δοθῇ ἡ ἐξῆς ἀπάντησις: Ὁ τύπος ἐξ οὗ προῆλθε διὰ μεταπλασμοῦ ὁ *Canea* δὲν εἶναι ὁ τὸ πρῶτον παρὰ Σαχλίκη μαρτυρούμενος *Χανιά*, ἀλλ' ὁ *Χάννια* (*Cania*), οὗτος δὲ μαρτυρεῖται γραπτῶς πολὺ παλαιότερον τοῦ 1470. Ὁ τύπος *Canea* « ἐσημείωσεν ὀλοκληρωτικὴν κυριαρχίαν » μόνον παρ' Ἑνετοῖς, παρ' Ἑλλησι ποτέ, ἠδύνατο δὲ εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Ἑνετῶν νὰ εἰσαχθῇ καὶ κυριαρχήσῃ παρ' αὐτοῖς. Ὁ πρὸ τοῦ Κ. Ρωμαίου γράψας Ν. Πλάτων παραπέμπει εἰς τὸν *G. Gerola* διδάσκοντα ἐγκύριως ὅτι « οἱ Ἑνετοὶ μετέγραφον συνήθως μὲν κατάληξιν -ε α οὐχὶ μόνον τοὺς εἰς -έα ε ἑλληνικοὺς τύπους τοπωνυμίων, ἀλλὰ καὶ τοὺς εἰς -ία τύπους, διατηροῦντες ἀμεταβλήτους τοὺς προπαροξυτόνους ἐκ τούτων »¹, τοῦτο δὲ ἐνισχύει ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπ' ἐμοῦ ὑποστηρικθεῖσαν ἀποψιν.

¹ Ἰδ. *N. Πλάτων* ἐν Ἑπετ. Κρητ. Σπουδῶν 3 (1940) σ. 231. καὶ *G. Gerola*, *Monumenti Veneti nell' Isola di Creta I, Venezia 1905* σ. 17 σημ. 1.

Ὁ Ν. Πλάτων περιορίζεται νὰ γράψῃ τὰ ἑξῆς: «Οὐδὲ μᾶλλον ἱκανοποιεῖ τὸ ὑπὸ τοῦ Κουρμούλη προταθέν, ὅτι τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Χανιά προέρχεται ἐξ ὀνομασίας παλαιότερας Χαννία, σχετιζομένης μὲ τὰ χαννία ἢτοι μικροὺς ἰχθῦς χάννουσ, ἢ δὲ γενομένη ὑπὸ τοῦ Τωμαδάκη ἀνασκευὴ δέον νὰ θεωρηθῇ ἱκανοποιητικὴ».¹ Ἄλλ' ὅμως ὁ Ν. Τωμαδάκης² δὲν «ἀνεσκεύασε» γλωσσικῶς τὴν ἡμετέραν ἔτυμολογίαν, ἀλλὰ συνεζήτησε τοὺς λόγους, οἵτινες ἦτο δυνατόν νὰ δώσωσι τὸ τοπωνύμιον ἀπὸ τοῦ ἰχθύος χαννίον, οἵτινες βεβαίως εἶναι δυσδιάκριτοι εἰς ἡμᾶς, μὴ δυναμένους νῦν νὰ ὑπεισέλθωμεν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ πρώτου εἰπόντος. Διὰ τοῦτο δ' ἀκριβῶς προέβαλον καὶ ἐγὼ ἀπλῶς εἰκασίας τινὰς περὶ τῶν πιθανῶν λόγων τῆς ὀνομασίας, ταύτας δὲ συνεζήτησεν ὁ Ν. Τωμαδάκης. Τέλος καὶ ὁ Σ. Καρωμένος δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ὀρθότητα ἢ μὴ τῆς ἔτυμολογίας μου.

Ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὀλόκληρος ἢ ἀκολουθήσασα τὴν δημοσίευσιν τῆς διατριβῆς μου συζήτησις ἀπέφυγε ἢ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνατρέψῃ τὴν γλωσσικὴν ὀρθότητα τῆς ἔτυμολογίας μου, ἥτις ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἀκλόνητος.

Γ. Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ

¹ Ἐπετ. Κρητ. Σπουδῶν 3 (1940) σ. 227.

² Ἀθηνᾶ 48 (1938) σ. 107 κέξ.